

УДК 378.1:378.3

Світлана Дубяга, Юлія Шевченко, Любов Кучина

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ УЧНІВ

Стаття присвячена технологічному забезпеченню підготовки майбутніх учителів до розвитку мислення молодших школярів, розкривається методика процесу підготовки студентів у педагогічному університеті, розглядаються шляхи та засоби цілеспрямованої підготовки через викладання циклу психолого-педагогічних дисциплін, проведення всіх видів педагогічної практики, залучення майбутніх учителів до науково-дослідної роботи.

Ключові слова: *підготовка майбутніх учителів, розвиток мислення учнів, методика підготовки, шляхи і засоби підготовки.*

Початкова школа – це перший освітній рівень, де закладається фундамент загальноосвітньої підготовки школярів. Сьогодні у теорії і практиці навчання у початкових класах особливо гостро стоїть проблема розвитку творчих здібностей учнів. Уже неможливо навчати традиційно: у центрі навчально-виховного процесу має бути учень. Від його творчої активності на уроці, вміння доказово міркувати, обґрунтовувати свої думки, вміння спілкуватись з учителем, учнями класу, залежить успіх у свідомому опануванні шкільної програми. Виховання особистості мислячої, самостійної, творчої – соціальне замовлення інформаційного суспільства. Уміння працювати з інформацією упродовж життя: здобувати її, переробляти, застосовувати для індивідуального розвитку і самовдосконалення, передавати і в результаті – вміння спілкуватися, повинно стати невід’ємною рисою життя людей ХХІ століття [6].

Спираючись на основні нормативно-правові документи, можна зробити висновок, що сьогодні формування мислення учнів є актуальним і необхідним.

Розвиток мислення – це дуже важливий аспект не лише у навчанні, а й у повсякденному житті, де герої є реальними, а їхні вчинки – це дії твої і твоїх дітей. Навчити дітей мислити – означає правильно поставити запитання, спрямувати увагу в правильне русло, вчити робити висновки та знаходити рішення. Для того, щоб кожна дитина могла розвинути свої творчі можливості, необхідне розумне керівництво з боку вчителя.

Професійну підготовку майбутнього вчителя початкової школи, пов’язану з розвитком мислення школярів, ми розуміємо як соціально та особистісно значущу діяльність, метою якої є пошук, конструювання та використання нестандартних способів співпраці з учнями, розумовий та

мовленнєвий розвиток і виховання. Виокремлюючи риси творчого вчителя, дослідники (Ю. Азаров, В. Загвязинський, Н. Кічук, Н. Кузьміна, М. Поташник, С. Сисоева та ін.), крім високого рівня сформованості креативних рис, мотивів, якостей, здібностей, називають відповідний рівень теоретичних знань з різних наук, умінь і навичок, що забезпечують ефективну педагогічну діяльність.

Реформування системи освіти на гуманістичних засадах потребує переосмислення концептуальних підходів до підготовки майбутніх учителів початкових класів, для яких одним з головних професійних завдань є розвиток креативності кожної дитини. Остання виступила предметом спеціального вивчення у дослідженнях як зарубіжних (Н. Коган, С. Медник, Р. Муні, Е. Торренс та ін.), так і вітчизняних учених (Р. Белоусова, Є. Григоренко, В. Дружинін, В. Моляко, Я. Пономарьов, К. Торшина та ін.).

Метою статті є посилення уваги щодо становлення майбутнього вчителя-творця, який володіє педагогічними стимулами формування творчої особистості учня, розглядаються шляхи та засоби підготовки майбутніх учителів початкової школи до розвитку мислення учнів.

Підготовка майбутніх спеціалістів за фахом «Початкова освіта», яка здійснюється у Мелітопольському державному педагогічному університеті, дає можливість вирішити проблему кадрів для початкових класів на високому професійному рівні. Ефективність підготовки буде високою, якщо у випускника кафедри «Початкової освіти» буде сформована готовність до розвитку мислення молодших школярів.

Традиційно процес підготовки вчителя початкової школи має репродуктивно-відтворювальний характер, а це означає, що студенти засвоюють методіку як систему правил, узагальнень, що стосуються дій учителя у типових ситуаціях викладання різних навчальних дисциплін. Як наслідок, творчі сили майбутнього педагога і його здатність до творчого мислення залишаються нерозвиненими. Більш плідною є позиція, яка зорієнтована на організацію діяльності студентів з метою формування у них готовності до творчої професійної діяльності, у контексті наукової теми кафедри – готовність до розвитку мислення молодших школярів.

Особливо великі можливості для творчого професійного зростання вчителя закладені у початковому курсі рідної мови, який зорієнтований на формування мовної особистості молодшого школяра, оволодіння учнями рідною мовою як засобом спілкування і самовираження, усвідомлення функції кожної мовної одиниці, доцільне вживання її в усному й писемному мовленні. Отже, вчитель початкової школи приречений на творчість, оскільки, по-перше, він має справу з мовою і дитячим мовленням. А мовлення, як відомо, виконує і пізнавальну, й інформативно-комунікативну, і гносеологічну, і експресивну функції. Інакше кажучи, оволодіння мовленнєвою діяльністю дозволяє молодшому школяреві

осмислити світ, дізнатись багато нового про світ і про себе, щоб потім змістовно спілкуватися із співрозмовниками, оцінюючи при цьому продуктивність власних думок. По-друге, вчитель початкових класів виконує важливу роль у творенні-вибудові особистості учня, його інтелекту, мислення, моралі, естетичних смаків. Отже, продукування правильних за змістом, але трафаретних, нецікавих у структурному відношенні уроків мови й читання недостатньо для того, щоб розв'язати весь комплекс завдань освітньої галузі «Мови і літератури». Необхідною умовою оптимізації навчально-виховного процесу є творчість, яка передбачає новизну, оригінальність, переборення стереотипів (О. Савченко, С. Сисоєва, В. Сухомлинський та ін.).

Відповідно до поставленої мети – підготувати майбутніх учителів початкової школи до розвитку мислення учнів, було розроблено експериментальну методику й дидактичне забезпечення процесу підготовки студентів у педагогічному університеті до розвитку мислення молодших школярів.

Головним завданням розробленої нами методики стало завдання активного формування готовності студентів до розвитку мислення молодших школярів, починаючи з 1-го курсу. Це пов'язано зі встановленою у психолого-педагогічній науці необхідністю як можна раніше залучати майбутніх учителів до педагогічної діяльності. Так, В. І. Загвязинський відзначає, що «...інтерес до педагогічної діяльності закріплюється, розвивається, стає дієвим тільки за умови включення студентів уже з молодших курсів до педагогічної роботи...» [3]. Продовжуючи думку, вчений наголошує, що педагогічна діяльність неможлива «...без значного запасу знань» [3, с. 81].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що передумовою готовності майбутніх учителів до розвитку мислення учнів є глибоке вивчення всіх навчальних дисциплін в університеті у рамках конкретної одержуваної спеціальності. Якщо мова йде про підготовку вчителів початкових класів, то особлива роль у цьому процесі належить психолого-педагогічним дисциплінам, оскільки отримані знання з даних дисциплін є основою для розвитку мислення учнів.

Розкриємо зміст, форми і методи роботи з підготовки майбутніх учителів початкової школи до розвитку мислення учнів.

Підготовка майбутніх учителів ґрунтується на психолого-педагогічних дослідженнях, у яких знайшло підтвердження положення про те, що всі уміння, зокрема вміння розвитку мислення учнів, формуються і виявляються в діяльності, що потребує цих умінь. Тому процес засвоєння студентами знань під час аудиторних занять доповнювався практичною тренувально-виконавчою діяльністю майбутніх учителів. Мета підготовки: включити студентів на заняттях з освітньої галузі «Мова і література» та навчально-виховній, виробничій педагогічній практиках до виконання

різноманітних видів діяльності вчителя початкових класів на основі системи завдань і вправ, що забезпечують успішне розв'язання проблеми підготовки їх до розвитку мислення школярів.

Успішному розв'язанню завдань підготовки студентів до розвитку мислення молодших школярів на матеріалі рідної мови сприяє викладання циклу психолого-педагогічних дисциплін, проведення всіх видів педагогічної практики, залучення майбутніх учителів до науково-дослідної роботи. Особливо значущими для них є, крім основних положень загальної та вікової психології, концепції педагогічної психології (теорії співвідношення навчання й розвитку, навчальної діяльності, поетапного формування розумових дій та ін.).

Загальновідомо, що дидактичні ідеї можуть бути реалізовані лише через методичні системи. Саме під час пошуку відповідей на питання про принципи навчання рідної мови в початковій школі, способи організації пізнавальної діяльності учнів, типологію, структуру й вимоги до сучасного уроку мови забезпечується органічний взаємозв'язок дидактики й методики викладання української мови. Наприклад, дидактична теорія проблемного навчання дозволила перебудувати процес мовної освіти молодших школярів, а саме організувати на уроках пошукову або частково-пошукову діяльність учнів із метою формування в них основ самостійності мислення, творчого розвитку особистості [5, с. 92].

Бажаний результат досягається:

а) поглиблення теоретичних і практичних знань на заняттях з «Психології», через накопичення знань про теоретичні основи мислення як особливого виду пізнавальної діяльності молодших школярів;

б) через збільшення об'єму знань із методичних предметів, зокрема методики викладання української мови;

в) через організацію відвідування студентами уроків з предмету в школах, їх аналіз під кутом використання вчителями прийомів розвитку мислення молодших школярів й узагальнення педагогічного досвіду;

г) через залучення майбутнього вчителя в самостійну педагогічну діяльність у період навчально-педагогічної практики [2, с. 114].

Процес підготовки майбутніх учителів до розвитку мислення учнів початкової школи включає в себе:

а) дисципліни психолого-педагогічного і загальнокультурного блоків; дисципліни предметної підготовки, де проходить систематизація й поглиблення знань з даної проблеми;

б) науково-дослідницьку роботу студентів, що передбачає відповідні теми для дослідження, результати яких викладаються на студентських науково-практичних конференціях, семінарських та практичних заняттях, звітних конференціях, у курсових та дипломних роботах тощо;

в) виробничу навчально-виховну педагогічну практику студентів випускних курсів (рівень «бакалавр» та «спеціаліст»), яка проводиться за

системою завдань, що сприяють формуванню готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку мислення учнів.

Отож, головною умовою формування готовності до розвитку мислення учнів є забезпечення педагогічно доцільної відповідності теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів, оскільки вміння набуваються лише у процесі виконання вправ, тобто практичного осмисленого застосування студентами теоретичних знань у конкретних умовах професійної діяльності. Вправи повинні бути побудовані на варіюванні й поступовому ускладненні видів педагогічної діяльності. Для того, щоб досягнути відповідності теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів, необхідно створити освітнє середовище, яке включає:

1) спостереження студентами реального навчально-виховного процесу в початкових класах при вивченні психолого-педагогічних дисциплін (за допомогою демонстрації навчальних відеозаписів або відвідування загальноосвітньої школи I ступеня) та аналіз результатів діяльності;

2) використання навчального матеріалу, різноманітного за змістом та формою, що відображує багатогранність професійних завдань педагога;

3) надання студенту свободи вибору способів виконання навчальних завдань;

4) використання на аудиторних заняттях активних форм і методів навчання (ділові ігри, мікронавчання, розв'язання проблемних педагогічних ситуацій), які ставлять студентів у позицію дослідників, спонукають до виявлення ефективних методів і прийомів розвитку мислення учнів у процесі застосування знань на практиці;

5) постійну увагу викладача до змісту, аналізу й оцінки індивідуальних способів навчальної діяльності, що стимулює студента до усвідомлення не лише результату, а й процесу своєї роботи;

6) розробку і використання індивідуальних програм навчання, які враховують етапи формування умінь розвитку мислення учнів, та узгодження їх із системою відповідного контролю [1].

Якщо така єдність теорії і практики у процесі підготовки студентів у вищих закладах педагогічної освіти відсутня, то психологія, педагогіка, методики навчання предметів початкової школи і практика навчально-виховної роботи будуть розрізнені. У цьому випадку або теорія, або практика стає самоціллю, і знання не виступають основою до розвитку мислення дітей, що негативно позначається на результатах професійної діяльності студентів.

При підготовці студентів до розвитку мислення учнів значне місце слід відвести практичним заняттям. На нашу думку, на практичних заняттях для формування готовності до розвитку мислення школярів головне місце відводиться дискусійним формам роботи, які стимулюють

самостійність, ініціативність, активність, рефлексивність студентів при обговоренні проблем, що в подальшому сприятиме кращій їх підготовці до уроків, підбору таких способів, форм, видів роботи, що спрямовані на розвиток мислення молодших школярів. При цьому слід використовувати такі методичні прийоми:

- самостійна розробка фрагментів та конспектів уроків з використанням ігор, завдань, вправ, педагогічних ситуацій, проблемних питань з конкретних тем з використанням методів та прийомів, які стимулюють творчість молодших школярів;

- використання дидактичних ігор та вправ з метою оволодіння способами формування пізнавальних інтересів учнів, зразками різних типів взаємодій з дітьми, розвитку їх творчого потенціалу, творчого мислення;

- виготовлення нових, оригінальних наочних посібників з конкретних тем навчального курсу, фрагментів та конспектів уроків, дидактичних ігор та вправ;

- мікрОВикладання: проведення уроків та їх фрагментів з окремих тем навчального курсу, створення проблемних ситуацій, використовуючи прийоми розвитку мислення учнів;

- виконання контрольних робіт та тестових завдань з методики викладання української мови в початкових класах, які сприяють виявленню у студентів готовності до розвитку мислення учнів.

Перераховані нами методичні прийоми взаємозв'язані та взаємообумовлені. Наприклад, розробка, фрагментів та конспектів уроків заздалегідь передбачає використання таких завдань, вправ та питань, які стимулювали молодших школярів до мислення, створення студентами наочних прикладів, а потім проведення фрагменту або цілого уроку.

- Особливо цінними є завдання скласти коментар до типового плану уроку мови або читання з позиції застосування на уроці прийомів, вправ, завдань, спрямованих на розвиток мислення учнів. Виконуючи їх, майбутні вчителі аналізують запропоновану розробку з кількох позицій, а саме:

- На якому з етапів вивчення теми доцільно застосовувати прийоми розвитку мислення учнів?

- Де, коли і як краще на цьому уроці розвивати мислення учнів? Який вид мислення можна розвивати?

- Чи достатньою на уроці є робота з розвитку дитячого мислення та мовлення?

- Як посилити мисленнєву та мовленнєву спрямованість уроку? та ін.

Значне місце у підготовці вчителів початкової школи належить виробленню в них умінь добирати такі форми, методи та прийоми навчальної діяльності, які забезпечать результативність уроку. Безумовно, цей процес є творчим актом. Успішність його залежить від сформованості у студента прогностичних та конструкторських умінь. З метою їх вироблення на практичних і лабораторних заняттях створюємо умови для

поступового опанування майбутніми вчителями технології сучасного уроку рідної мови в початковій школі. По-перше, так плануємо заняття, щоб організувати їхню діяльність, пов'язану з конструюванням уроку. Наприклад, тематика практичних занять з методики читання передбачає оволодіння студентами методичними вміннями, необхідними як для збереження стандартності професійних дій, так і забезпечення нових, нестереотипних способів організації навчальної діяльності учнів на різних етапах роботи над текстом літературного твору. Так, самостійно обравши літературний матеріал для свого уроку, студенти вдумливо прочитують текст, аналізують його, визначають жанрово-стильові особливості твору, усвідомлюють проблему, порушену автором. На цьому етапі майбутні вчителі оволодівають умінням підібрати такі способи та прийоми, які б сприяли розвитку мислення учнів на уроці, а не пам'яті.

В основу розробки системи підготовки майбутнього вчителя початкової школи покладено особистісно-орієнтовану модель навчання, яка забезпечує диференційований підхід до формування мислення молодших школярів. Ґрунтуючись на теоретичних положеннях особистісно-орієнтованої моделі навчання та на вивченні гнучкості, оригінальності, сміливості, швидкості мислення та допитливості, ми визначили способи, прийоми та форми співробітництва вчителя й учнів.

Систему вправ, способів, прийомів та форм, що сприяли б розвитку мислення молодших школярів, пропонуємо студентам при складанні планів-конспектів уроків мови та читання, тому що саме при підборі і застосуванні їх на певному етапі уроку студенти відчувають певні труднощі чи то за браком творчого методичного матеріалу, чи невідповідності до розвитку мислення учнів. Заняття такого характеру покликані розвивати у майбутніх учителів систему умінь розвитку мислення учнів.

– Значний імпульс до творчості, реалізації креативних рис студентів потребує конструювання ними синтетичного компонента уроку читання, планування таких видів роботи, які б сприяли розвитку мислення молодших школярів. Саме на цьому етапі уроку читання розкривається здатність учителя до співробітництва з учнями, співтворчості, стимулювання молодших школярів до самовираження.

– Отже, у процесі поетапного конструювання плану уроку мови або читання студенти бачать в усій складності, як народжується урок, від чого залежить його ефективність, які дидактичні, розвивальні й виховні можливості мають різні варіанти уроку, у чому суть творчої лабораторії сучасного вчителя початкової школи. Безумовно, таке поступове оволодіння професійними знаннями і вміннями, пов'язаними з орієнтуванням в умовах професійної діяльності і моделюванням уроків, створює на заняттях атмосферу пошуку і творчості, конструктивного проблемно-діалогічного спілкування викладача і студентів, коли висуваються цікаві гіпотези,

схвалюються оригінальність та самостійність у побудові навчального процесу. За такого підходу майбутні педагоги вчать розглядати зміст, структуру і методи не тільки відповідно до конкретних завдань уроку, а й до тих проблем, які формулює викладач. Наприклад: проаналізувати, чи достатньою у складеному Вами плані-конспекті уроку читання є робота з розвитку, скажімо, творчого мислення учнів.

У програмі підготовки студентів – майбутніх учителів початкових класів до розвитку мислення учнів особливу роль відігравала педагогічна практика. З урахуванням методичних рекомендацій до педагогічної практики студентів соціально-гуманітарного факультету, розроблених викладачами кафедри початкової освіти, були розроблені і доповнені методичні вказівки і завдання на всі види педпрактик для студентів усіх курсів для спеціальності «Початкова освіта». Студенти, йдучи на практику, на настановній конференції отримували систему спеціальних завдань, що ускладнювалися від курсу до курсу. Так, наприклад, завдання на пасивну навчальну практику студентів 3-го курсу включали в себе:

- проаналізувати 3–4 уроки, проведені вчителями, з позиції використання способів та прийомів для розвитку мислення учнів.

Завдання на навчально-виховну педагогічну практику студентів 4-го курсу (рівень «бакалавр»):

- розробити домашні заготовки вправ, завдань та питань проблемного характеру, що сприяли б розвитку мислення учнів до 2–3 уроків, що проводяться у період педагогічної практики.

Порядок виконання завдання:

- досконало вивчити програму для певного класу з предметів, з яких обов'язково будуть проводитись залікові уроки під час педпрактики;

- проаналізувати матеріал підручника і посібників, якими будете користуватися під час підготовки до залікового уроку, і знайти місця, де дані завдання будуть доцільними і цінними;

- скласти в робочому зошиті плани-конспекти 2–3-х уроків з детальним описом можливих (у ході уроку) прийомів розвитку мислення учнів.

Завдання на навчально-виховну педагогічну практику студентів 5-го курсу (рівень «спеціаліст»):

- скласти плани-конспекти 2–3 уроків з докладним описом задуманих способів та прийомів розвитку мислення молодших школярів.

Результати виконання практичних завдань з педагогічної практики подавались студентами у вигляді звітів.

Виробнича навчально-виховна педагогічна практика студентів 5-го курсу була основною складовою творчого етапу, в ході якого здійснювалося шліфування окремих компонентів підготовки студентів до розвитку мислення учнів і їх поєднання в систему.

Що ж до науково-дослідної роботи студентів, то окрім великої

кількості реферативних робіт з теоретичних основ мислення, певна кількість студентів виконували курсові роботи на 2-му курсі з психології, тематика яких торкалася питань мислення, зокрема, мислення молодших школярів. За останні 4 роки близько 60 % студентів, допущених до написання дипломних робіт, присвячували свої дослідження окремим аспектам розвитку мислення молодших школярів.

Ефективність підготовки студентів до розвитку мислення учнів у значній мірі залежить від характеру мотиваційних процесів, зацікавленості студентів процесом і результатами своєї праці, оскільки, за даними психологів, саме система потреб і мотивів визначає напрям і рівень активності людини, своєрідність її особистості, спонукає людину ставити проблеми, концентрувати зусилля на їх розв'язанні. Дослідження В. О. Сластьоніна [7] довели, що професійно-педагогічна спрямованість, як ієрархічна система стійко домінуючих мотивів особистості, утворює той каркас, навколо якого компонується основні властивості особистості вчителя. Поділяючи думку В. О. Сластьоніна, ми вважаємо, що у процесі формування готовності до розвитку мислення учнів, необхідно враховувати те, що особистість майбутнього вчителя початкових класів являє собою єдине цілісне утворення, логічним центром і основою якого є мотиваційна сфера, яка визначає професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість студента.

Таким чином, визначення місця і спроможності до розвитку мислення учнів у структурі особистості вчителя початкових класів підтверджує, що у процесі підготовки студентів необхідно спиратися на педагогічну спрямованість і активність особистості студентів, яка виявляється у здатності до систематичного самопостереження, самоаналізу і самооцінки ними професійно-педагогічної діяльності.

Отже, формування готовності студентів педагогічного вищого навчального закладу до розвитку мислення учнів – процес довготривалий, оскільки передбачає оволодіння не тільки системою теоретичних знань (психолого-педагогічних, предметних), але, найголовніше, й складними вміннями і навичками передбачення і доцільного використання потрібних способів і прийомів розвитку мислення учнів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демченко О. П. Формування в майбутніх учителів початкових класів професійного ідеалу в контексті особистісно зорієнтованої творчої діяльності / О. П. Демченко // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 101. – Черкаси, 2007. – 172 с.
2. Дубяга С. М. Технологічне забезпечення підготовки студентів ВПНЗ до педагогічної імпровізації / С. М. Дубяга // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 3. – Бердянськ : БДПУ, 2006. – С. 112–118.

3. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М. : Педагогика, 1987. – 160 с.
4. Кондрашова Л. В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися : уч. пособие / Л. В. Кондрашова. – М. : Прометей, 1990. – 150 с.
5. Левина М. М. Технология профессионального педагогического образования / М. М. Левина. – М. : Academia, 2001. – 271 с.
6. Скульський Р. П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості : монографія / Р. П. Скульський. – К. : Вища школа, 1992.
7. Слостенин В. А. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя / В. А. Слостенин, А. И. Мищенко // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 79–85.